

Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, Πεδίον Άρεως, Βόλος, 38334,
<http://www.ldsa.gr/>, demolab@uth.gr, +302421074430-32

Η «γήρανση μέσα στη γήρανση» στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν*, Δημήτριος Καρκάνης**

Το φαινόμενο της διαρκούς και δυσανάλογης αύξησης του «υπέργηρου» πληθυσμού (80 ετών και άνω) αποτελεί μια από τις συνιστώσες του δημογραφικού προβλήματος στην Ελλάδα. Οι κοινωνικοοικονομικές συνέπειες της υπεργηρίας είναι πολλαπλές. Ειδικότερα, η εξυπηρέτηση των αυξημένων αναγκών του πληθυσμού αυτού σε υπηρεσίες απαιτεί τόσο την καταλληλότητα όσο και τη διαθεσιμότητα των απαραίτητων ανθρώπινων πόρων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Το παρόν άρθρο εμβαθύνει στην αποτύπωση της έντασης της υπεργηρίας, σε συνδυασμό με την εξέλιξη του πληθυσμού σε ενεργό ηλικία στο επίπεδο των Νομών της Ελλάδας, προκειμένου να αναδείξει τα πρότυπα χωρικής διαφοροποίησης της συν-εξέλιξης μεταξύ των δύο αυτών ηλικιακών ομάδων κατά την περίοδο 2007-2016.

1. Η δυσμενής θέση της Ελλάδας μεταξύ των 28 κρατών-μελών της Ε.Ε.

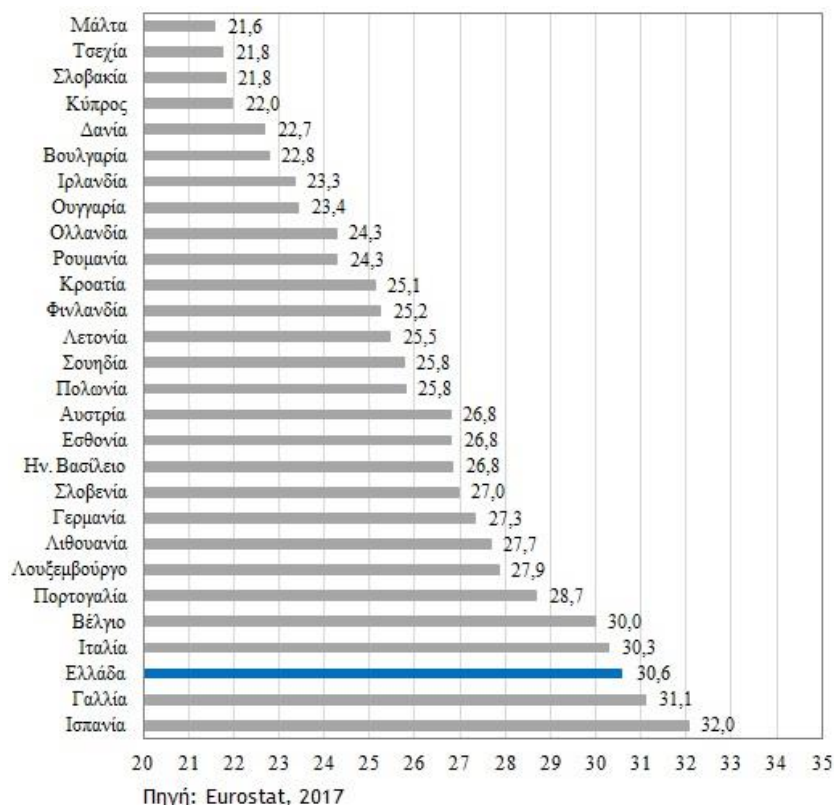
Η χώρα μας συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. με τους υψηλότερους δείκτες «υπεργηρίας» (λόγος του πληθυσμού ηλικίας 80 ετών και άνω προς τον πληθυσμό 65 ετών και άνω).. Το ζήτημα της γήρανσης και κατ' επέκταση, της σχετικής συρρίκνωσης του εν δυνάμει οικονομικά ενεργού πληθυσμού (15-64 ετών), αναδεικνύεται μέσω των επίσημων εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ως μία από τις βασικότερες απειλές για τη μελλοντική επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης στην Ευρώπη (European Commission, 2014). Η «γήρανση μέσα στη γήρανση», όπως θα μπορούσε να χαρακτηριστεί διαφορετικά η υπεργηρία, δε θα πρέπει να μελετάται ανεξάρτητα από την εξέλιξη των υπόλοιπων δημογραφικών τάσεων. Η ταχύτερη αύξηση του πληθυσμού άνω των 80 ετών, σε σχέση με την εξέλιξη των υπόλοιπων πληθυσμιακών ομάδων, όπως για παράδειγμα ο πληθυσμός σε ενεργό ηλικία, θα μπορούσε δυνητικά να προκαλέσει σημαντικές ανισορροπίες με άμεσο αντίκτυπο στην αναπτυξιακή πορεία της χώρας, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Ο δείκτης υπεργηρίας, δηλαδή ο λόγος του πληθυσμού ηλικίας 80 ετών και άνω προς τον ηλικιωμένο πληθυσμό (65 ετών και άνω), αναδεικνύει το σχετικό βάρος της τέταρτης ηλικίας στο σύνολο του ηλικιωμένου πληθυσμού. Η Ελλάδα κατέχει τον τρίτο υψηλότερο δείκτη υπεργηρίας μεταξύ των 28 κρατών-μελών της Ε.Ε. (30,6%), μετά την Ισπανία (32,0%) και τη Γαλλία (31,1%) για το 2016. Διαφαίνεται μάλιστα ότι οι υψηλοί δείκτες χαρακτηρίζουν τις μεσογειακές κυρίως χώρες, καθώς η Ιταλία και η Πορτογαλία εντάσσονται στην ομάδα με τις υψηλότερες τιμές του δείκτη (30,3% και 28,7% αντίστοιχα, **Γράφημα 1**). Αντιθέτως, οι δύο μεσογειακές νησιωτικές χώρες της Ε.Ε. (Μάλτα, Κύπρος), οι δύο χώρες της πρώην Τσεχοσλοβακίας, η Δανία και η Βουλγαρία, εμφανίζουν τους μικρότερους δείκτες υπεργηρίας (21-23%).

2. Οι διακυμάνσεις των δεικτών υπεργηρίας μεταξύ των Νομών της Ελλάδας (2007-2016)

Η σχεδόν καθολική αύξηση των δεικτών υπεργηρίας στους Νομούς οφείλεται στην ταχύτερη αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού σε σχέση με αυτήν της ομάδας των 65 ετών και άνω. Η σταθερή αύξηση των δεικτών στην πλειοψηφία των Νομών αποτελεί το κυριότερο χαρακτηριστικό της τελευταίας δεκαετίας. Η μοναδική περίπτωση στην οποία ο δείκτης μειώνεται σταθερά και κυρίως από το 2011 κι έπειτα είναι ο Νομός Δωδεκανήσου, όπου παρατηρείται ταχύτερη αύξηση του πληθυσμού των 65+ σε σχέση με αυτήν των 80+.

Γράφημα 1. Οι δείκτες υπεργηρίας (%) στην Ε.Ε.-28 (2016)

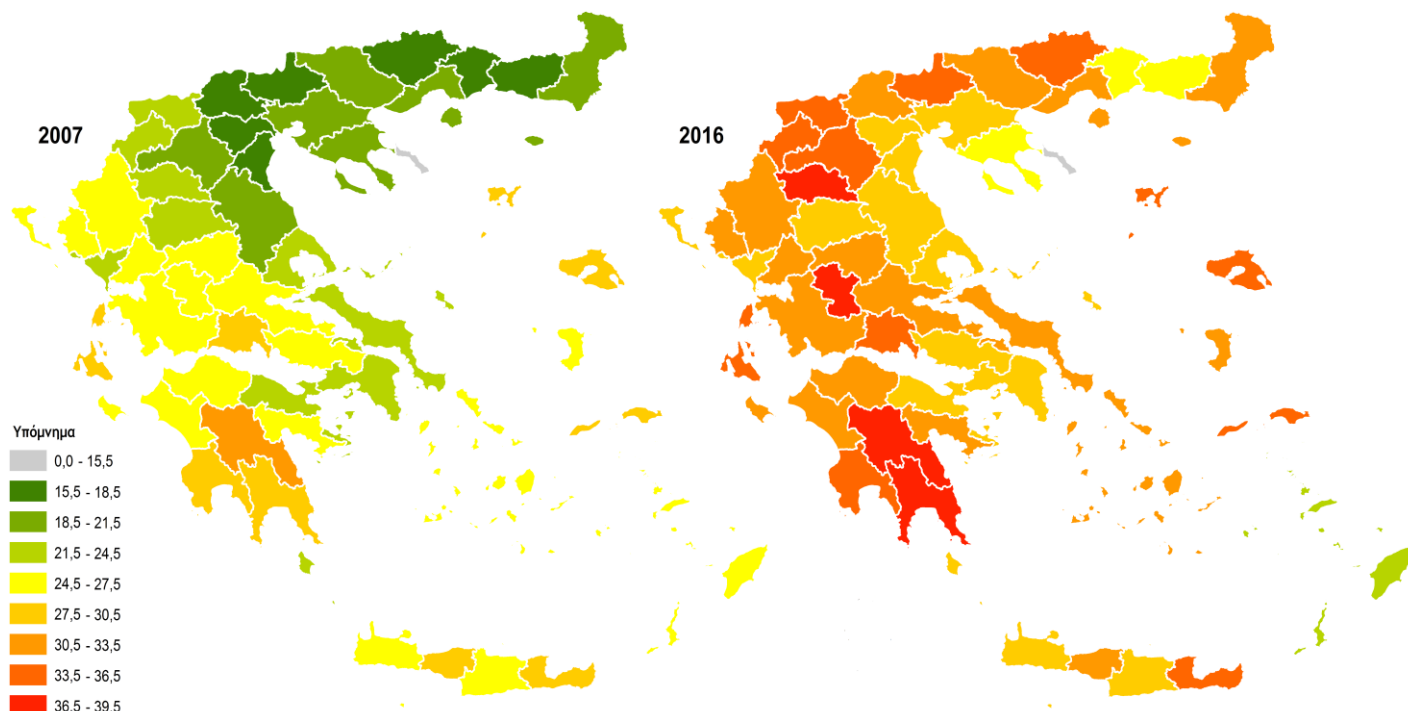
* Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ. Email: mdyken@uth.gr

** Μεταδιδακτορικός ερευνητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΤΜΧΠΠΑ. Email: dkarkanis@uth.gr

Όστόσο οφείλουμε να επισημάνουμε τις πρόσφατες ενδείξεις στασιμότητας ή μείωσης των δεικτών υπερηγερίας στους περισσότερους νησιωτικούς Νομούς, όπως στις Κυκλάδες, στο Ιόνιο (Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Λευκάδα), στο ανατολικό Αιγαίο (Λέσβος, Σάμος, Χίος) και σε 2 από τους 4 Νομούς της Κρήτης (Ρέθυμνο, Χανιά). Στον αντίποδα, την εντονότερη αύξηση εμφανίζουν συνήθως ορεινοί Νομοί όπως η Ευρυτανία και τα Γρεβενά, καθώς επίσης ορισμένοι από τους συνοριακούς Νομούς της Μακεδονίας (Κιλκίς, Δράμα, κ.α.) και ο Νομός Κοζάνης. Γίνεται εμφανές λοιπόν ότι κατά την τελευταία δεκαετία οι περισσότεροι νησιωτικοί Νομοί χαρακτηρίζονται από σταθεροποιητικές - ή ακόμη και πτωτικές - τάσεις του δείκτη, σε αντίθεση με τους ορεινούς Νομούς που εμφανίζουν τις σημαντικότερες αυξήσεις.

Έτσι, το 2016, και πέρα από την αξιολόγηση των τάσεων εξέλιξης των δεικτών, οι υψηλότερες τιμές παρατηρούνται κυρίως σε ορεινούς και απομονωμένους Νομούς της ηπειρωτικής χώρας, όπως είναι οι Νομοί Ευρυτανίας και Γρεβενών, είτε ακόμη οι Νομοί Αρκαδίας και Λακωνίας στην Πελοπόννησο (**Χάρτης 1**).

Χάρτης 1: Ταξινόμηση των δεικτών υπερηγερίας κατά Νομό (2007 και 2016)

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

3 Οικονομική κρίση και εντατικοποίηση της γήρανσης

Το κεντρικό ερώτημα που εξετάζεται στην εργασία αυτή είναι κατά πόσο η ανάδυση της οικονομικής κρίσης συμπίπτει χρονικά με την εντατικοποίηση του φαινομένου της γήρανσης, και ειδικότερα της υπερηγερίας. Στον Πίνακα 1 συνοψίζονται οι ποσοστιαίες μεταβολές - αυξήσεις και σπανιότερα μειώσεις - του ηλικιωμένου και υπέργηρου πληθυσμού ανά Νομό μεταξύ τριών ίσης διάρκειας χρονικές περιόδους. Η πρώτη αφορά στην τετραετία πριν την έναρξη της κρίσης (2007-2010), ενώ οι δύο επόμενες αφορούν τις δύο τετραετίες περιόδους αμέσως μετά (2010-2013) ή λίγο αργότερα (2013-2016). Ενδεικτικά, η σημαντικότερη αύξηση του ηλικιωμένου πληθυσμού (65+) καταγράφεται την τετραετία 2013 - 2016 στο Νομό Δωδεκανήσου (+113,3%), ενώ η σημαντικότερη αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού (80+) την τετραετία μεταξύ 2007 και 2010 στο Ν. Δράμας (+135,9%).

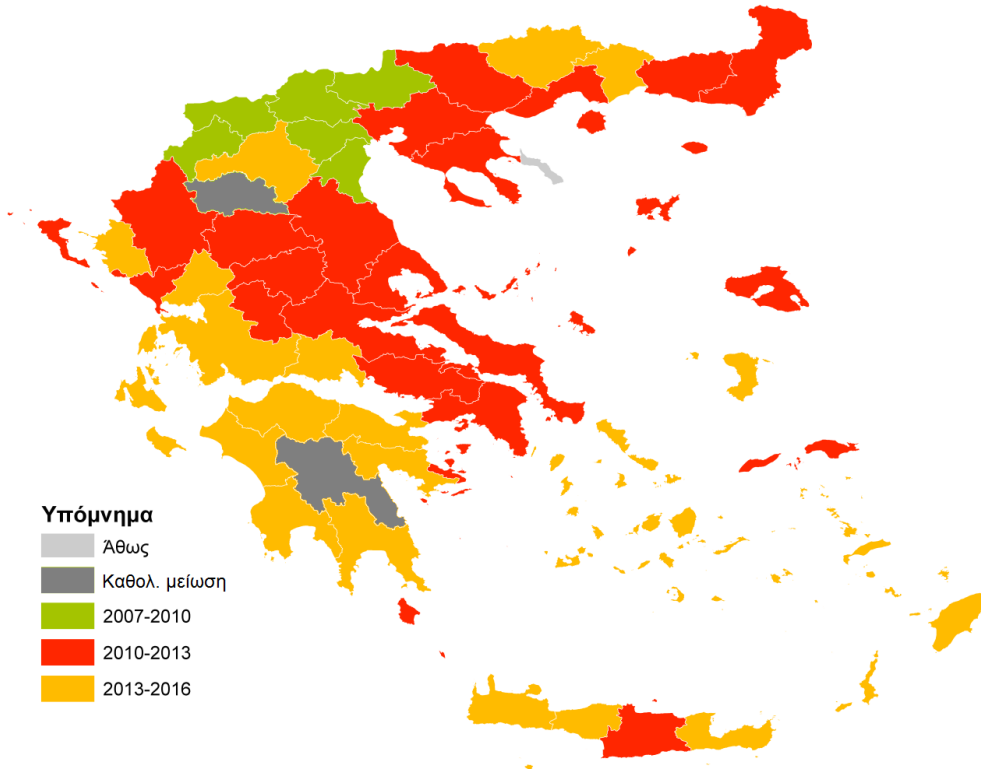
Οι ελάχιστοι (6) Νομοί που παρουσιάζουν την εντονότερη ή έστω τη μοναδική αύξηση του ποσοστού των 65 ετών και άνω πριν την κρίση (2007-2010) βρίσκονται στις περιοχές της δυτικής και κεντρικής Μακεδονίας. Με την έναρξη της κρίσης (2010-13), η υψηλότερη αύξηση του ειδικού βάρους της ομάδας αυτής αφορά κυρίως τους Νομούς της Θεσσαλίας, Στερεάς Ελλάδας και Ηπείρου ως και τους περισσότερους παράκτιους Νομούς της κεντρικής Μακεδονίας, της Θράκης και του ανατολικού Αιγαίου. Τέλος, όσον αφορά στους νοτιοδυτικούς Νομούς της Ελλάδας (Πελοπόννησος, δυτική Στερεά Ελλάδα, κ.α.) καθώς και την πλειοψηφία των νησιωτικών Νομών της χώρας (Κυκλάδες, Δωδεκάνησος, Κρήτη), σημαντική αύξηση της γήρανσης καταγράφεται κυρίως τα τελευταία χρόνια της υπό μελέτη περιόδου (2013-2016). Κατ'εξάίρεση, οι Ν. Αρκαδίας και Γρεβενών είναι οι μοναδικοί Νομοί στους οποίους καταγράφεται μείωση του ηλικιωμένου πληθυσμού και στις τρεις χρονικές περιόδους. Γίνεται τελικά εμφανές ότι στην πλειοψηφία των Νομών (43 από τους 51), η συγκριτικά εντονότερη αύξηση του πληθυσμού ηλικίας 65 ετών και άνω συμπίπτει με την έναρξη της οικονομικής κρίσης.

Πίνακας 1: Ποσοστιαία μεταβολή του ηλικιωμένου (65+) και υπέργηρου πληθυσμού (80+) ανά τετραετή περίοδο (2007-2016)

Μεταβολή	V_65+ (%)			V_80+ (%)			Μεταβολή	V_65+ (%)			V_80+ (%)		
Νομός	2007 και 2010	2010 και 2013	2013 και 2016	2007 και 2010	2010 και 2013	2013 και 2016	Νομός	2007 και 2010	2010 και 2013	2013 και 2016	2007 και 2010	2010 και 2013	2013 και 2016
Αιτωλ/νία	100,2	102,0	102,4	113,3	110,5	110,0	Δράμα	99,3	100,2	100,9	135,9	125,6	114,9
Βοιωτία	100,5	102,8	102,1	106,7	105,6	109,8	Ημαθία	106,0	104,5	103,4	122,2	124,3	120,4
Εύβοια	102,3	104,3	103,1	112,5	114,8	112,6	Θεσσαλονίκη	106,4	107,0	105,9	126,5	121,4	115,9
Ευρυτανία	99,4	104,0	103,3	113,9	121,1	119,1	Καβάλα	101,1	103,3	103,1	126,4	121,6	114,1
Φθιώτιδα	101,1	102,2	100,3	108,2	110,6	114,0	Καστοριά	102,5	101,7	101,5	123,5	118,9	112,4
Φωκίδα	98,8	104,0	104,1	107,5	112,1	112,5	Κιλκίς	100,4	98,3	97,5	133,5	128,0	120,4
Αργολίδα	100,4	102,2	102,8	110,1	109,0	108,4	Κοζάνη	101,4	100,8	101,8	122,1	120,3	117,4
Αρκαδία	95,0	98,5	99,9	101,3	106,3	105,6	Πέλλα	104,6	101,7	100,9	127,9	123,3	120,0
Αχαΐα	100,2	103,4	103,9	107,3	109,3	109,1	Πιερία	105,6	105,0	104,2	122,5	123,4	120,4
Ηλεία	98,7	101,7	101,7	104,3	110,1	108,8	Σέρρες	100,5	100,5	99,7	124,2	116,5	114,1
Κόρινθος	102,2	105,0	105,3	113,0	112,9	110,1	Φλώρινα	100,7	98,8	99,9	123,7	114,6	113,1
Λακωνία	100,0	101,2	102,1	110,7	110,2	109,2	Χαλκιδική	107,1	108,5	105,2	117,1	123,8	119,1
Μεσσηνία	98,4	101,2	101,9	106,0	109,3	107,1	Έβρος	101,2	102,4	102,3	118,7	116,2	114,0
Ζάκυνθος	98,7	101,6	103,9	107,4	110,0	108,9	Ξάνθη	103,8	105,1	105,4	122,4	118,0	118,5
Κέρκυρα	99,3	105,0	103,7	106,3	110,3	102,7	Ροδόπη	104,8	105,4	103,8	119,0	124,0	119,0
Κεφαλονιά	99,7	102,5	102,6	109,0	111,5	108,9	Δωδεκάνησα	105,0	112,2	113,3	104,9	110,1	110,7
Λευκάδα	98,8	99,8	100,5	109,0	108,2	102,8	Κυκλάδες	102,9	106,4	106,5	112,3	111,2	109,0
Άρτα	100,3	101,6	101,7	108,7	112,3	108,3	Λέσβος	98,5	103,2	101,2	107,2	107,5	104,0
Θεσπρωτία	103,3	104,7	106,0	115,8	113,9	112,1	Σάμος	98,8	103,9	102,7	107,2	109,9	105,2
Ιωάννινα	102,5	104,7	104,3	110,4	113,7	111,5	Χίος	99,1	103,6	103,7	108,5	108,9	106,3
Πρέβεζα	104,5	106,8	106,6	114,5	114,7	113,5	Ηράκλειο	103,5	106,4	105,8	111,9	110,8	110,1
Καρδίτσα	100,0	101,2	99,6	109,9	110,4	111,5	Λασιθί	100,2	102,0	102,1	106,6	108,9	108,7
Λάρισα	104,0	104,5	104,2	116,0	116,7	116,4	Ρέθυμνο	101,1	104,1	104,7	106,3	107,1	106,7
Μαγνησία	102,8	105,2	104,4	113,0	113,2	112,2	Χανιά	102,6	105,1	105,6	107,5	109,6	108,2
Τρίκαλα	102,9	103,0	102,8	113,6	112,3	112,6	Αττική	104,4	106,4	104,6	115,2	114,1	110,0
Γρεβενά	98,3	97,6	97,9	110,4	113,5	118,0	Εντονότερη ή μοναδική αύξηση (πλήθος Νομών)	6	21	22	21	24	6

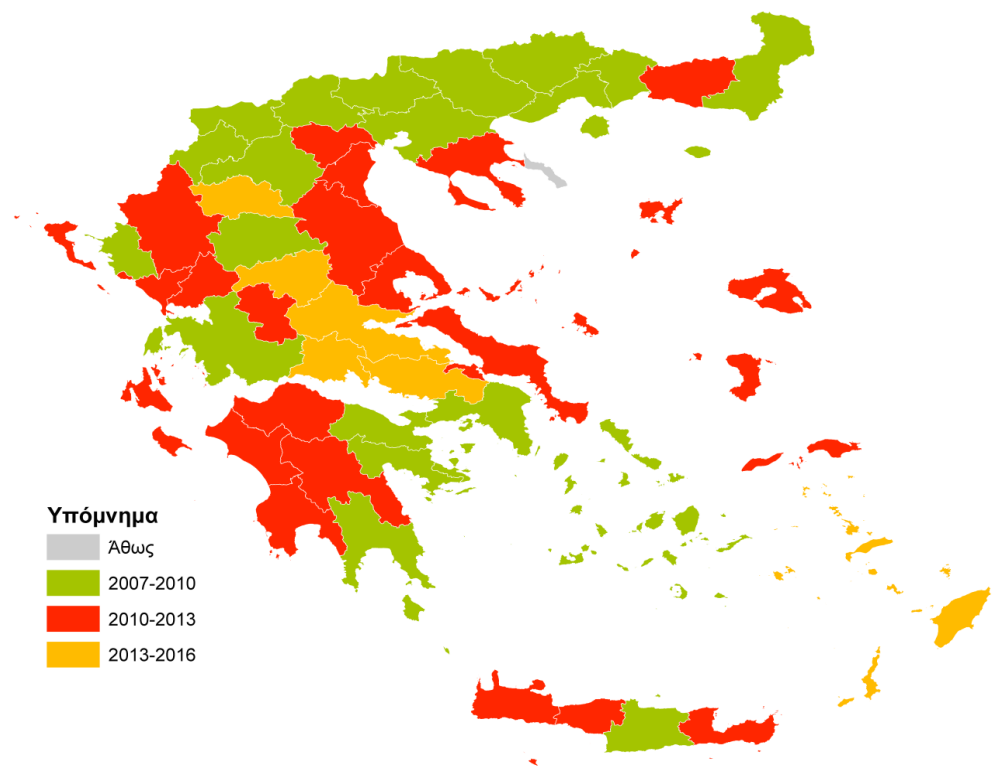
Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Χάρτης 2: Ταξινόμηση κατά χρονική περίοδο εντονότερης ή απλά αύξησης του πληθυσμού 65+

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Χάρτης 3: Ταξινόμηση κατά χρονική περίοδο εντονότερης αύξησης του πληθυσμού 80+

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Συγκρίνοντας με την προαναφερόμενη εξέλιξη της συνολικής γήρανσης (65 ετών και άνω), η εικόνα για τον υπέργηρο πληθυσμό είναι σαφώς διαφορετική (**Χάρτης 3**). Η σημαντικότερη αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού προ της κρίσης εμφανίζεται, μεταξύ άλλων, στη Μακεδονία, στη νοτιοανατολική ηπειρωτική χώρα και στις Κυκλάδες. Αμέσως μετά την κρίση, η εντονότερη αύξηση αφορά κυρίως τη δυτική Πελοπόννησο, την Ήπειρο, τους περισσότερους νησιωτικούς Νομούς, καθώς επίσης και κάποιες παράκτιες / τουριστικές ελκυστικές περιοχές όπως η Χαλκιδική, η Κρήτη και το ανατολικό παράκτιο μέτωπο της ηπειρωτικής χώρας. Η εμφάνιση των υψηλότερων ποσοσטיαίων αυξήσεων παρατηρείται σχεδόν εξίσου πριν (21 Νομοί) και μετά (30 Νομοί) την έναρξη της κρίσης. Κατά συνέπεια διαφάνεται ότι, σε αντίθεση με το σύνολο των 65+, η εντατικοποίηση του φαινομένου της υπεργηρίας είναι αρκετά περιορισμένη κατά την περίοδο της κρίσης. Οι προαναφερθείσες παρατηρήσεις δίνουν το ερέθισμα για την ανάγκη αξιολόγησης περαιτέρω αιτιών αύξησης του ηλικιωμένου πληθυσμού σε συγκεκριμένες περιοχές, όπως για παράδειγμα ο ρόλος της διαδικασίας μετεγκατάστασης.

Όμως, πέρα από τη αναμενόμενη εξέλιξη της δημογραφικής γήρανσης (της αύξησης δηλ. του % των 65 ετών και άνω στον συνολικό πληθυσμό) λόγω της μείωσης της γονιμότητας και της αύξησης του μέσου όρου ζωής, οι διαφοροποιημένες τάσεις μπορούν να οφείλονται και στην διαφορετική εσωτερική μετανάστευση του ηλικιωμένου πληθυσμού, και ιδιαίτερα των πληθυσμιακών ομάδων σε ηλικία συνταξιοδότησης. Όπως παρατηρήθηκε σε άλλες χώρες της Ε.Ε., ένα ποσοστό του πληθυσμού σε ηλικία συνταξιοδότησης αποφασίζει να μετεγκατασταθεί μόνιμα σε άλλες περιοχές της ίδιας χώρας (και μερικές φορές σε άλλη χώρα), αναζητώντας μια καλύτερη ποιότητα ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες περιοχές προορισμού των συνταξιούχων καλούνται να δημιουργήσουν ένα νέο μοντέλο οικιστικής οικονομίας (économie résidentielle) δίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη πολλαπλών δραστηριοτήτων με στόχο την κάλυψη των ιδιαίτερων αναγκών της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας όπως πχ. η ιατρική περίθαλψη και η οικιακή φροντίδα (Davezies, 2008; Cabannes, 2008; Talandier & Davezies, 2009; Donzel, 2011, Ντυκέν & Κακλαμάνη, 2013). Κατά συνέπεια, η διαδικασία μετεγκατάστασης μπορεί τελικά να επηρεάσει τη μέτρηση του φαινομένου, ενώ είναι δυνατό να συμβάλει παράλληλα στην εισροή επιπρόσθετων εισοδημάτων για την τοπική οικονομία. Ορισμένες πρόσφατες μελέτες έχουν ήδη προσεγγίσει το φαινόμενο αυτό για την Ελλάδα, αναδεικνύοντας ότι οι πιο ελκυστικές περιοχές φαίνονται να είναι αυτές που επωφελούνται είτε από ευνοϊκότερες κλιματολογικές συνθήκες (Ντυκέν & Κακλαμάνη, 2009; Γαβαλάς & Κωστοπούλου, 2011; Duquenne, 2014) ή ακόμη διαθέτουν σημαντικό παράκτιο μέτωπο σε σχετική γειτνίαση με τα μεγάλα αστικά κέντρα (Κακλαμάνη & Ντυκέν, 2016).

4 Οι «υπέργηροι» και ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας

Η ταχύτατη αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού στην Ελλάδα, καθώς και οι προοπτικές εξέλιξής του στα επόμενα χρόνια (βλ. Κοτζαμάνης Β. κ.α., 2016), θέτουν σημαντικά ερωτήματα σε σχέση με τις πολιτικές για την ικανοποίηση των αυξημένων αναγκών τους σε ένα ευρύτατο φάσμα υπηρεσιών. Σε συνδυασμό με τη φυγή των νέων και ειδικότερα της «εκροής εγκεφάλων» (βλ. Grubel & Scott, 1966; Bhagwati & Hamada, 1974; McCulloch & Yellen, 1977), η οποία έλαβε σημαντικές διαστάσεις στην Ελλάδα μετά το 2010 (Labrianidis, 2014; Theodoropoulos et al, 2014; Labrianidis & Pratsinakis, 2016), τίθενται ειδικότερα ζητήματα της κοινωνικής και οικονομικής στήριξης των ηλικιωμένων ατόμων στο άμεσο μέλλον από τις νέες γενιές. Κατά συνέπεια, ένα από τα βασικά διακύβευματα είναι και η διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών.

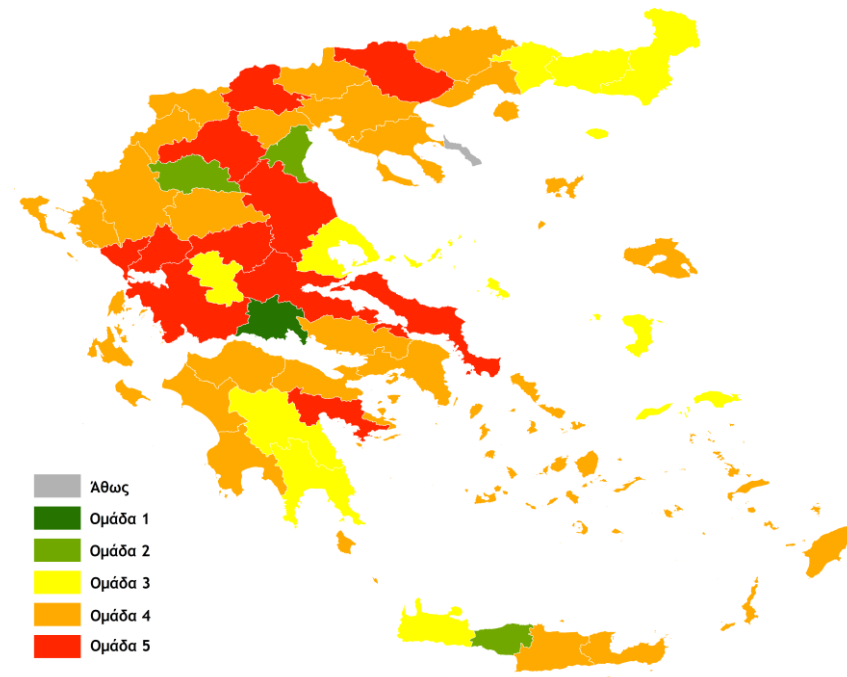
Η εξέταση της συν-εξέλιξης του υπέργηρου πληθυσμού και του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών), ειδικότερα δε της ομάδας των 80+ ετών και της ομάδας 20-34 ετών (άτομα που βρίσκονται στα πρώτα στάδια του επαγγελματικού τους βίου), είναι τουλάχιστον ανησυχητικά. Με όρους απόλυτων πληθυσμιακών μεγεθών, η ανάλυση αναδεικνύει την καθολική μείωση των νέων ηλικίας 20-34 ετών (Πίνακας 2) στο σύνολο σχεδόν των Νομών (ιδιαίτερα δε από το 2012 και μετά). Σταθερή αύξηση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας καταγράφεται μόνον σε ένα Νομό (Φωκίδα) και δευτερευόντως -αν και με μειούμενους ρυθμούς μετά το 2011-, στους Νομούς Γρεβενών, Πιερίας και Ρεθύμνης (Ομάδα 2). Στα δύο τρίτα περίπου των Νομών, οι αυξητικές ή έστω σταθεροποιητικές τάσεις στην εξέλιξη του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας μετατρέπονται τελικά σε τάσεις συρρίκνωσης κατά τα μέσα της υπό εξέταση περιόδου (Ομάδες 3 και 4). Η πιο ανησυχητική εξέλιξη καταγράφεται κυρίως σε Νομούς της κεντρικής Ελλάδας (Φθιώτιδα, Καρδίτσα, Εύβοια, κ.α.) όπου παρατηρείται ταυτόχρονη μείωση τόσο των 15-64 ετών όσο και των 20-34 ετών.

Η σημαντικότερη ανατροπή στην εξέλιξη του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας αφορά κυρίως τους Νομούς της Ομάδας 3, όπου η τάση αύξησης σε μια πρώτη περίοδο τόσο του συνολικού πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας όσο και της υπο-ομάδας των 20-34 ετών αντιστρέφεται στη συνέχεια (στη Θράκη, στη νότια Πελοπόννησο, κ.α.), με το σημείο καμπής να τοποθετείται χρονικά μεταξύ 2009 και 2012, δηλαδή κατά τα πρώτα έτη της έναρξης της οικονομικής κρίσης. Οι συγκεκριμένοι Νομοί είναι κατά κανόνα περισσότερο απομονωμένοι σε σχέση με το σύνολο των Νομών της Ελλάδας.

Πίνακας 2: Χωρικές διαφοροποιήσεις στη συν-εξέλιξη υπέργηρου πληθυσμού και πληθυσμού σε ενεργό ηλικία (2007-2016)

Ομάδα Νομών	Χαρακτηριστικά	Περιοχές
Ομάδα 1	Αύξηση πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας, ανακοπή της αύξησης των 20-34 ετών και εν συνεχεία μείωσή τους, αύξηση υπέργηρου πληθυσμού	Ν. Φωκίδας
Ομάδα 2	Αύξηση πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας, μείωση των 20-34 ετών, αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού	Ν. Γρεβενών, Πιερίας και Ρεθύμνης
Ομάδα 3	Ανακοπή της αύξησης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας και των 20-34 ετών, μείωση του πληθυσμού των δύο αυτών ομάδων και αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού	Θράκη, νότια Πελοπόννησος, Ν. Ευρυτανίας, Μαγνησίας και Χανίων, Ν. Λέσβου και Σάμου
Ομάδα 4	Ανακοπή της αύξησης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας ακολουθούμενη από τη μείωσή του, μείωση των 20-34 ετών, αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού	Μακεδονία και Ήπειρος, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, Βόρεια και δυτική Πελοπόννησος, νησιωτικοί Νομοί και ανατολική Κρήτη
Ομάδα 5	Μείωση τόσο του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας όσο και του πληθυσμού 20-34 ετών, αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού	Κεντρική Ελλάδα, Ν. Σερρών, Πέλλας και Κοζάνης, Ν. Αργολίδας

Χάρτης 4: Πληθυσμός σε ενεργό ηλικία και υπεργηρία κατά την περίοδο της κρίσης: Χωρικές διαφοροποιήσεις σε επίπεδο Νομών

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Συμπεράσματα

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των 28 κρατών-μελών της Ε.Ε. με τους υψηλότερους δείκτες υπερηγρίας (2016). Η υψηλή υπερηγρία καθίσταται πλέον ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα κυρίως των νότιων μεσογειακών χωρών. Στο εσωτερικό της χώρας, η τελευταία δεκαετία (2007-2016) χαρακτηρίστηκε από την προοδευτική εξάπλωση των υψηλών τιμών (>25%) του δείκτη υπερηγρίας από τη νότια και κεντρική Ελλάδα προς τις βορειότερες περιοχές. Για το 2016, οι υψηλότεροι δείκτες καταγράφονται σε ορισμένους από τους ορεινότερους Νομούς (Ευρυτανίας, Γρεβενών, Λακωνίας και Αρκαδίας). Η εξέλιξη αυτή οφείλεται προφανώς στην ταχύτερη αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού σε σχέση με τις εκάστοτε αυξομειώσεις που παρατηρήθηκαν στον πληθυσμό 65 ετών και άνω ανά Νομό.

Τα ευρήματα της ανάλυσης υπέδειξαν ότι η πρόσφατη αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού (80+) εξελίσσεται ανεξάρτητα από τη συγκυρία της οικονομικής κρίσης. Αντιθέτως, η εντονότερη αύξηση του ηλικιωμένου πληθυσμού (65+) καταγράφεται, στην πλειοψηφία των Νομών, από την έναρξη της κρίσης κι έπειτα (2010-2016). Στην αύξηση της δημογραφικής γήρανσης συμβάλλει εκτός από τους «στενούς» δημογραφικούς παράγοντες (αύξηση του προσδόκιμου ζωής και μείωση των γεννήσεων) και η πρόσφατη τάση μετεγκατάστασης στον τόπο καταγωγής τμήματος των ηλικιωμένων κατά τα πρώτα έτη συνταξιοδότησής τους.

Πέρα από τη σταθερή αύξηση του υπέργηρου πληθυσμού στο σύνολο των Νομών, οι σημαντικότερες μεταβολές - όπως ήταν αναμενόμενο - παρατηρούνται κυρίως σε ορεινούς και λιγότερο προσβάσιμους Νομούς της χώρας (Ευρυτανία, Θράκη, νότια Πελοπόννησος, ανατολικό Αιγαίο), όπου οι αυξητικές τάσεις του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας και ειδικότερα του νεότερου πληθυσμού (20-34 ετών) την τελευταία δεκαετία αντιστρέφονται και ο πληθυσμός των ομάδων αυτών μειώνεται (άμεσο αποτέλεσμα αφενός μεν της ταχείας μείωσης των γεννήσεων μετά το 1980, αφετέρου δε του αρνητικού μεταναστευτικού ισοζυγίου της περιόδου 2011-2015 στις ηλικίες αυτές). Η διαπίστωση αυτή αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο το βαθμό ευπάθειας των συγκεκριμένων περιοχών ως προς τη διαθεσιμότητα κινήτρων για τη συγκράτηση των υπαρχόντων ανθρώπινων πόρων κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Η σημαντική μείωση του πληθυσμού στα πρώτα στάδια του επαγγελματικού βίου, σε συνδυασμό με την εντατικοποίηση της «γήρανσης μέσα στη γήρανση»¹ θα πρέπει σαφώς να προβληματίσει τους έχοντες την ευθύνη λήψης μέτρων πολιτικής (αναγκαιότητα αναπροσαρμογής των πολιτικών και, κατ' επέκταση, των κινήτρων προσέλκυσης των «διαφυγόντων» ανθρώπινων πόρων στο εξωτερικό). Το ζήτημα της αναπλήρωσης του πληθυσμού αναμένεται να λάβει ανησυχητικές κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις στο άμεσο μέλλον με σοβαρές οικονομικές επιπτώσεις. Ο «υπέργηρος» πληθυσμός της Ελλάδας θα αυξάνεται συνεχώς την επόμενη εικοσαετία και θα έχει αυξανόμενες ανάγκες σε υπηρεσίες που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τον τομέα της περίθαλψης. Κατά συνέπεια, τίθεται επιτακτικά το ερώτημα ως προς το «πώς» θα αναπροσαρμοστεί το οικονομικό μοντέλο τόσο της χώρας, όσο και ειδικότερα των τοπικών παραγωγικών συστημάτων όπου παρατηρούνται οι εντονότερες δυσαναλογίες μεταξύ νεότερου και υπέργηρου πληθυσμού.

¹ Υιοθετούμε την έκφραση του Καθηγητή Β. Κοτζαμάνη από την ομιλία του κατά τη διάρκεια του Πανελληνίου Συνεδρίου Δημογραφίας με θέμα: «Οι δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης», το οποίο συνδιοργανώθηκε από το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, στην πόλη της Κομοτηνής, 6-8 Οκτωβρίου 2017.

Υπόμνημα

Ο δείκτης υπερηγρίας (IS_i) ορίζεται ως ο λόγος του υπέργηρου πληθυσμού ηλικίας 80 ετών και άνω (P(≥80)) προς το γηράσκοντα πληθυσμό (P(≥65)). Σε ποσοστιαία μορφή, ο δείκτης πολλαπλασιάζεται επί τοις εκατό.

$$IS_{it} = \frac{P_{(\geq 80),it}}{P_{(\geq 65),it}} \times 100$$

Το σύνολο των πληθυσμιακών δεδομένων για την Ελλάδα προέρχονται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.). Στην πρωτογενή τους μορφή, είναι διαθέσιμος ο υπολογιζόμενος πληθυσμός ανά φύλο, ηλικία, Νομό και έτος για τη συγκεκριμένη δεκαετία. Τα δεδομένα αφορούν στο μόνιμο πληθυσμό, όπως αυτός υπολογίζεται για την 1η Ιανουαρίου κάθε έτους.

Βιβλιογραφία

Bhagwati J., Hamada K., 1974. The Brain Drain, International Integration of Markets for Professionals and Unemployment. *Journal of Development Economics* 1 (1-2): pp. 19-42.

Cabannes M. 2008. La place de la sphère résidentielle dans le développement territorial : Quelques éléments d'appréciations. *Working Papers of GREThA*, N° 2008-21, <http://ideas.repec.org/p/grt/wpegrt/2008-21.html>.

Davezies L. 2008. *La République et ses territoires : la circulation invisible des richesses*. Paris, La République des Idées, Seuil, 110 pages.

Donzel A. 2011. Les marchés fonciers et immobiliers dans l'économie résidentielle : le cas de Marseille. In: Elloumi M. (ed.), Jouve A.M. (ed.), Napoléone C. (ed.), Paoli J.C. (ed.). *Régulation foncière et protection des terres agricoles en Méditerranée*. Montpellier : CIHEAM, 2011. p. 25-34 (Options Méditerranéennes : Série B. Etudes et Recherches ; N. 66).

Duquenne M.N. 2014. Le retour à la campagne dans la Grèce en crise. *Région et Développement*, No. 39, pp. 205-224.

European Commission, 2014. *Population ageing in Europe: facts, implications and policies*. Directorate-General for research and Innovation, Socioeconomic sciences and humanities, © European Union, 2014.

Grubel H.G., Scott A., 1966. The International Flow of Human Capital. *American Economic Review* 56 (1-2): pp. 268-274.

Labrianidis L. 2014. Investing in Leaving: The Greek Case of International Migration of Professionals. *Mobilities*, 9:2, pp. 314-335. DOI: 10.1080/17450101.2013.813723.

Labrianidis L., Pratsinakis M. 2016. Greece's new Emigration at times of Crisis. *GreeSE Paper* No. 99. Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe.

McCulloch R., Yellen J.T., 1977. Factor Mobility, Regional Development and the Distribution of Income. *Journal of Political Economy* 85 (1): pp. 79-96.

Talandier M., Davezies L. 2009. *Repenser le développement territorial ? Confrontation des modèles d'analyse et des tendances observées dans les pays développés* (Vol. 198). Paris : Plan Urbanisme Construction Architecture (PUCA).

Theodoropoulos D., Kyridis A., Zagkos C., Konstantinidou Z. 2014. "Brain Drain" Phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their Way to immigration, in an era of "crisis". Attitudes, Opinions and Beliefs towards the Prospect of Migration. *Journal of Education and Human Development*, Vol.3, No. 4, pp. 229-248.

Γαβαλάς Β., Κωστοπούλου Ε., 2011. Η κινητικότητα των συνταξιούχων στον ελλαδικό χώρο. *Δημογραφικά Νέα*, Νο 13.

Κακλαμάνη Τ., Ντυκέν Μ.Ν. 2016. Η γήρανση ως κριτήριο δυναμισμού του νησιωτικού χώρου. *Πρακτικά του Νησιωτικού Διεπιστημονικού Εργαστηρίου: Νησιά και νησιώτες στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο. Νησιωτικοί κόσμοι στη μακρά γεωπολιτική διάρκεια*. Ρέθυμνο, 29-30 Νοεμβρίου 2014.

Κοτζαμάνης Β., 2016. *Προβολή του μόνιμου πληθυσμού, του πληθυσμού στις διαφορές βαθμίδες της εκπαίδευσης και του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, 2015-50, συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων*, ΕΔΚΑ, Παν. Θεσσαλίας http://www.demography.lab.prd.uth.gr/TheReports/FINAL_REPORT.pdf

Ντυκέν Μ.Ν., Κακλαμάνη Σ., 2009. Οι χωρικές διαφοροποιήσεις των σύγχρονων μορφών Κινητικότητας στην ύπαιθρο χώρα. Στο Β. Κοτζαμάνης (επιμ.), *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σς. 209-231.

Ντυκέν Μ.Ν., Κακλαμάνη Σ., 2013. Το νέο ιστορικό πλαίσιο της γήρανσης. *Δημογραφικά Νέα*, Νο 21.